

Gion Márton a hólapáttal teljes erőből halántékon vágta Dušan Mandićot*

Nemzetiségi konfliktusok érdekes tálalásban Gion Nándor *Virágos katona* és *Rózsaméz* című regényében

Gion Nándor délvidéki magyar író leghíresebb műve a *Latroknak is játszott* című regénytetralógia. Ennek még a rendszerváltozás előtt írt első két kötetében (*Virágos katona*, 1973; *Rózsaméz*, 1976) a szerb–magyar konfliktusokra legtöbbször jótékony homály borul. Egyetlen olyan verekedésről mégis olvasunk az első regényben, amelyben szerb és magyar szereplők kerülnek szembe egymással. Az, hogy csak egyetlen szerb–magyar esetről olvasunk, azért is feltűnő, mert később Gion csak a saját életéből is több olyan esetet megírt, illetve több esetről beszélt az interjúkban, amikor kizárólag a nemzetisége miatt verték meg, sőt, egyszer majdnem meg is fojtották.¹ Gion szülőfalujában, Szenttamáson tehát mindennapos jelenségnek kellett lennie a nemzetiségek közti, akár tettlegességig fajuló torzsalkodásnak. A nevezetes verekedést hangsúlyossá teszi, hogy ez az első ilyen összetűzés, amiről Gion főművében említés történik. Ezt viszont majd sok másik követi, hiszen a verekedésnek nagyon fontos szerepe van Szenttamáson: a helyi társadalomban betöltött szerepet alapvetően határozza meg,² amint azzal külön tanulmány is foglalkozik.³ A tárgyalt esetben Gion azzal,

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN (1982) az MTA Nyelvtudományi Intézetében dolgozott, jelenleg a Magyar Nyelvstratégiai Intézet munkatársa. Művei: *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád* (társzerző, 2010).

* Az írás ízelítő a szerző *Gion Nándor művei és műhelytitkai* című, hamarosan megjelenő monográfiájából.

1 Vö. Gion Nándor: Korai halálaimról [1994] = G. N.: *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., 2012, Noran Libro, 19.

2 Pl.: „[...] amikor indulni akartak, eléjük állt a kis Simon Károly, hogy utoljára összemérjék az erejüket. István levetette az ünneplő kabátját, és először ő kapaszkodott össze Simon Károssal. A hóna alá nyúlt a kis Simonnak, felemelte, megpörgette a levegőben, és a földre dobta. Aztán Sándor következett. Simon Károly most már óvatosabb volt, előrehajolt, nem engedte, hogy átöleljék, de így meg Sándor a nadrágszíjánál fogva emelte fel, tartotta, mint egy piaci mérleget, utána leengedte a lábaihoz. A kis Simon Károly ököllel verte a földet, és abban a pillanatban ő volt a legszerencsétlenebb ember a világon.” Gion Nándor: *Virágos katona* [1973] = G. N.: *Latroknak is játszott*. Bp., Noran, 2007, 76.

3 Mikola Gyöngyi: Verekedés a Zöld utcában: Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában = *Forrás*, 2007/6, 64–68.

hogyan azt írja: „Tulajdonképpen vacak kis verekedés volt – a Kiss János kocsmájában, a becsei úton, ahol a Zöld utcaiak a tukiakkal szoktak verekedni, [a német molnár] minden héten láthatott volna különbeket is”,⁴ először is látszólag elveszi a konfliktus nemzetiségi életét. Hiszen lekicsinylően olyan verekedésekhez hasonlítja, amelyek jóval veszélyesebbek, és amelyekben viszont a hagyományosan magyar falurészek lakói a szembenálló felek. Jellemző az is, hogy a magyarok egymásra és a németekre többször is mondanak olyat, hogy „nyavalyás sváb”, „nyavalyás tuki” meg még olyat is, hogy „meztelen seggű Zöld utcai”, de a szerbeket sosem szidalmazzák. Úgy látszik, a direkt közlések tekintetében Gion olyannyira megtanulta a szerbek minden irányú érzékenységét tiszteletben tartani, hogy például még a rác szót is tabusította a maga számára.⁵ (Gion kizárólag a Rácz családnevet használta, de azt is ritkán: a *Testvérem, Joáb* néhány lapján tucatnyi, az *Aranyat talál*tban pedig egyetlen alkalommal vette tollára. Olyannyira következetesen mondott le róla mint közszórol, hogy a rendszerváltozás, sőt Magyarországra települése után sem írta le. – Talán azért, nehogy az egykori hazájában többségi nemzetet ingerelve okot adjon számukra a vajdasági magyarok elleni atrocitásokra? – A rácos szó is csak egyszer szerepel az életműben, persze a rendszerváltás után jelenik majd meg, és ott is csak egy lábbelinek a minősítésére, amit a „pestiek” tarthatnának annak.⁶)

A Zöld utcai verekedésről szóló epizódban figyelemre méltó, hogy olyan esetet látunk naturalisztikusan bemutatva, amelyben magyarok vernek el egy szerbet: miután a szerb az egyik magyarnak sokszor behúz, a másik magyar orvul a szerb mögé kerülve egy hólapáttal leüti, az első magyar pedig alaposan megtapossa. Egyszerű eset, de gondoljunk csak bele, milyen ügyesen van kitalálva a helyzet! A szerb verekedő nem győzhetett volna, hiszen akkor az agresszor szerepébe kellett volna tenni, ami politikai okból szóba sem jöhetett. Ugyanakkor Gion, hogy másfelől se legyen a jelenetért támadható, a győzedelmeskedő magyarok közül a hólapáttal sportszerűtlenül közbelépőt képmutatón vallásosnak és iszákosnak mutatja be. Ráadásul úgy hívják, ahogy az író nagyapját is: Gion Mártonnak! Nagyon jellemző az íróra, hogy – a regényből kikövetkeztethetően – a saját nagyapját tette ebbe a hálátlan szerepbe. Ez a megoldás arra emlékeztet, ahogy rádiós főszerkesztőként vagy színházigazgatóként a magyar közösség érdekében sokszor saját magára vállalta a felelősséget a legrázósabb ügyekben. Ez bizonyult ugyanis a legjobb taktikának a hatalom gyanakvásának leszerelésére, amint arról az alábbi valós és (részben) kitalált történetek szólnak:

4 Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 14.

5 A rác szó a XIX. század végéig a szerbek minden melléközöngé nélküli neve volt, és eredetileg annyit jelentett, hogy Raškából való, vö. Ábrahám Barna – Stekovics Rita: *A szerb nemzetűdát fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Szerk. Ábrahám Barna et al. Piliscsaba, 2003, PPKE BTK, 237.

6 „[Margith Gábor] rosszállóan nézegette bocskoraimat. – Nem tetszenek? – kérdeztem. – Pesten esetleg furcsállanak ezt a rácos lábbelit.” Gion Nándor: *Aranyat talált* [2002] = G. N.: *Latroknak...*, i. m. 797.

„Minden főszerkesztő mentegetőzött, hogy amikor történtek az események, épp szabadságon volt, beteg volt. Ezeket sorban kirúgták. Én voltam az egyetlen, aki azt mondtam, hogy [...] uraim, minden, ami elhangzott, az én tudtommal hangzott el. [...] Annyira megdöbbenek, hogyan lehet valaki ennyire örült, hogy ilyesmiket vállal, hogy nem váltottak le.”⁷ Egy másik, szintén valós eset a jugoszláviai polgárháború kitörésének idejéből: „Éjszakánként fiatal újságíróink váratlanul [...] közölték, hogy behívót hoztak nekik, a frontra akarják vinni őket, kérdezték, mit tegyenek. [...] azt tanácsoltuk nekik, hogy a behívót ne vegyék át, ne írjanak alá semmit, utazzanak el villámgyorsan [...], mi meg majd azt mondjuk az illetéseknek, ha kérdezik, hogy már a behívó előtt egy héttel szabadságoltuk őket [...]. Kissé primitív taktika volt ez, Európában gyorsan belebukunk volna, a Balkánon azonban bevált.”⁸ Illetve egy színházi történet: „három rosszkedvű, civil ruhás rendőr jelent meg közöttünk, és az igazgatót kereste. [...] – Igaz, hogy itt valaki eltávolította a színpadról az Elnök mellszobrát? – Igaz – mondta álmosan Till Sándor. – Ki volt az? – Én. A rendőrök meglepődtek, egymásra néztek, őket nyilván másképpen tájékoztatták az esetről [...]. – Miért tette ezt? – kérdezték. – A színösszeállítás miatt – mondta még mindig álmosan Till Sándor. – Piros, fehér, zöld. Piros függöny, fehér szobor, zöld növényzet. Én lojális honpolgára vagyok ennek az országnak, és nem tűrök el semmiféle nacionalista célzásokat.”⁹ Bár Gion magatartására jellemző az utóbbi történet is, alapötletét egy 1920-as évekbeli szabadkai színházi előadás esetéből vehette. Szabadkán ugyanis akkor „eljárást indítottak az egyesület [ti. a Katolikus Legényegylet – K. Á. megj.] ellen, mert az egyik előadáson olyan gyertya égett, amely a rendőri fantázia szerint a magyar nemzeti színeket adta, ugyanis a gyertyatartó zöld volt, a gyertya fehér és a gyertya lángja piros”.¹⁰ Hogy ebből az 1920-as években úgy lehetett, és hogy Gion még az 1980-as évekről írva is felújította a témát, sajnos mindkét korra jellemzőnek lehet tartani.

Visszatérve a Zöld utcai verekedésre, ott tehát magyarok győznek, de nem tisztességes győzelemmel. A magyar olvasó mégis elégtételt érezhet, de azért a szerbet is lehet sajnálni. Annál is inkább, mert a higgadt német molnár, Stefan Krebs nézőpontjából látjuk a történeteket, aki elrémül azon balkáni szélsőségek¹¹

7 Gion Nándor: „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.” Bemutatkozó előadás [2000] = *Forrás*, 2002/12, 3–15.

8 Gion Nándor: Nagybatyámról [1994] = G. N.: *Véres patkányirtás...*, i. m. 35.

9 Gion Nándor: Nemzeti színek [1994] = G. N.: *Műfogsor az égből*. Bp., 2011, Noran Libro, 428.

10 Csuka János: A délvidéki magyarság története [1941]. Bp., 1995, Püski, 130.

11 Ehhez hasonlóan szélsőségesnek tűnik fel például az egész Török család is. Nemcsak a rablógylkos Török Ádám, akivel közösséget vállal a családja, hanem az asszonyok és a gyerekek is, akikről cigányputrihoz hasonlóan hangos és rendetlen képet fest Gion: „A földön leterített, vastag rongypokrócokon kisgyerekek játszottak cifra babszemekkel, és minduntalan veszekedtek, a banyakemence mellett asszonyok ültek, harisnyát kötöttek, miközben mérgesen pöröltek a gyerekekkel, a szoba közepén, az asztal körül meg férfiak tolongtak, és hangosan magyaráztak egymásnak.” Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 68.

látán, hogy félholtra vernek egy embert, s közben nemhogy a segítségére sietnének a kívülállók, hanem végignézik, utána pedig „Ubonyi Jóska addig taposta Mandícot, amíg az mozgott, aztán lelépett róla, megtörölte az arcát, és hazaindult. Gion Márton visszajött a kocsmá elé, a lapátot átadta Stefannak, nekidőlt a falnak, és énekelni kezdett: *A keresztfához megyek, Mert máshol nem lelhetek Nyugodalmat lelkennek...* Halkan, áhítattal énekelt, az arcát az ég felé fordította, és mereven bámulta a szürke felhőket.”¹²

Nem csoda, hogy a német molnár sehogy sem tudta magát túltenni az imént látott barbár ellentmondásokon, hanem „attól kezdve folyton valami szörnyűséget várt, talán azt, hogy borzalmas tömegverekedés lesz a Zöld utca és Káty között”. És jóval később is „még mindig a véres tömegverekedést várta. Nagyon rosszul érezte magát.”¹³ Stefan Krebsnek a majdani véres leszámolástól való állandó rettegésébe beleérezhetjük Gionnak, illetve közösségének az 1944-es vérengzések nyomán kialakult közérzetét is. Hiszen ahogy az író majd Magyarországra települése után ki is mondta: a partizánok a magyarok megtizedelésével a háború végén „megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemséget, amiben legalább 50%-ban a rettegés volt az uralkodó. És még ma is az.”¹⁴

A Zöld utcában történeteket követte ugyan szerb revans, hiszen „egy héttel később Ubonyi Jóska félholtra verve találták meg a főutcán”,¹⁵ mégis jellemző, hogy az utóbbi esetről mindössze ennyit olvasunk. A Gion által részletesen taglalt esetben csakis a magyarok győzhettek, ráadásul nem éppen lovagiasan. Naturalisztikusan leírt verekedésben magyar csak akkor maradhat alul a rendszerváltás előtti regényekben, ha kommunista, mint például Bata János – és majd a frissen magyarrá lett Krebs Péter. Őket – ahogy majd más magyarokat is – kifejezetten a kommunistaságuk miatt verik meg: csakis azért, hogy olyan eszme hősei legyenek, amely a történet megírása idején hivatalosan a szerb többségnek is sokat jelentett. Bata Jánosék tehát áldozatukkal ilyen módon utólag legitimálták koruk és a későbbi idők helyi magyar közösségét.¹⁶

Egy másik ravaszul megírt epizód az 1918-as impériumváltás egy érzékeny gazdasági aspektusára utal, és szerb–német viszonylatban jelenik meg a *Rózsaméz* című regényben. A gazdaságot nacionalizáló törvények értelmében a vállalatok igazgatótanácsaiban a húszas években egyre növekvő számban, végül többségében szlávoknak kellett lenniük.¹⁷ Az egyik történetben Gion finoman

12 Uo. 16.

13 Uo. 17.

14 Gion Nándor: *„Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”*, i. m.

15 Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 17.

16 Vö. Kurcz Á. I.: Május elseje Jankófalván. A magyar kommunisták „küldetése” Gion Nándor Rózsaméz című regényében = *Kortárs*, 2016/11.

17 Vö. Gulyás László: *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden, a *Magyar–szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* c. konferencián, ill. uő.: *A Délvidék története Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*. Szeged, 2013, Egyesület Közép-Európa kutatására, III, 65–77, 103–109.

úgy utal erre a gazdasági kényszerre, hogy amikor idősebb Johann Schank 1920 után gyárat ajándékoz az egyik fiának, akkor így világosítja fel a tulajdonviszonyok miatt meglepett utódot: „– Csak fele gyár az enyém, a másik fele valami Svetozar Munjiné. [...] – Szükségünk volt a pénzére? – Nem. Megvehettem volna egyedül is a gyárat. De a mai körülmények között jobb, ha az embernek van egy szerb társa. Legalábbis egy ideig.”¹⁸ Míg a valóságban muszáj volt szerb tagoknak lenniük a gazdasági társaságokban, Gion úgy adja elő, hogy a tranzakció az ügyes Johann Schank fikikás előrelátását dicséri. Annál is inkább, mert a német üzletember arra játszik, hogy előbb-utóbb kigolyózza cégéből a szerb társat, ami néhány év múlva valóban sikerül is neki.¹⁹

Az elhallgatás retorikai alakzata jelenik meg a tetralógia első két regényében az olyan kényes témák körül, mint például az 1918-as impériumváltáskor és utána a helyi magyarokat változó intenzitással, de évtizedeken keresztül ért atrocitások.²⁰ Az ezzel kapcsolatos szereplői megnyilatkozásokra a közömbösség, a tudatlanság, sőt az eufemisztikus hozzáállás a jellemző. Amit ezzel kapcsolatban olvasunk, mindössze annyi, hogy a betyáros, de mindvégig rokonszenves Török Ádám a szerbeknek köszönheti, hogy nem végezték ki, sőt, hogy a börtönből is kiszabadult.²¹ Ezután az epizód után szerepel az egyik első apró, szinte mellékes, de explicit utalás arra, hogy bekövetkezett a szerb megszállás, majd pedig elkezdett kiépülni a jugoszláv közigazgatás Szenttamáson. A leírás ugyanis úgy kezdődik, hogy „miután bejött a szerb hadsereg...”²² Korábban csak a *Rózsaméz* kötetindító 1920-as évszáma és történelmi ismereteink igazíthattak el e tekintetben. Illetve még olyan finom utalások, hogy a csendőrfőnök új lehet, hiszen Stefan Krebs nem biztos a nevében: „Karalić vagy mi a neve annak a csendőrnek. – Karagić.” Illetve az a megjegyzés is, hogy „gyorsan feltalálta magát Szenttamáson”²³ szintén arra utal, hogy délről érkezett. Az első célzást Gion később elkeni azzal, hogy Stefan később sem tudja a nevét: épp a csendőrfőnök emlegetésekor mindig akadozni fog majd Stefan memóriája. Viszont az, hogy a csendőrfőnöknek ismeretlen csengésű szerb neve van, mégis mindig kiemeli majd, hogy Ószerbiából jöttek a karhatalom emberei az elfoglalt területre, illetve, hogy a szerbek teljesen átvették a közigazgatást.²⁴

18 Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 216.

19 A német szereplők hasonlóan furfangos szerepeltetésére l. még: Kurcz Á. I.: A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában = *Kortárs*, 2015/3.

20 Csuka János: *A délvidéki magyarság története* [1941], i. m. 500 oldala tulajdonképpen másról sem szól, mint a magyar nemzetiség fenyegetettségéről, illetve a többnyire sikertelen önvédelmi kísérletekről.

21 „– Szenttamáson hogyan viselkednek a szerbek? – Nem tudom – mondta Török Ádám. – Nem tudom, hogyan viselkednek. Én mindenesetre hálás vagyok nekik, hogy megmentették az életemet.” Gion Nándor: *Rózsaméz* [1976] = G. N.: *Latroknak...*, i. m. 205.

22 Uo. 227.

23 Uo. 224.

24 Vö. Boarov, Dimitrije: *Vajdaság politikai története*, i. m. 126–127.

Összesen egyetlen etnikai indítékú, szerbek által elkövetett atrocitásról értesülünk a rendszerváltás előtti Gion-regényekből, de csak jóval megtörténte után visszautalásként, ráadásul a probléma kicsinyítésével. A Szenci Bálintot ért inzultus régen történt, a végzetes kimenetelű kocsmai verekedésekkel szemben nemhogy emberéletben nem esett kár, sebesülés sem történt. Így a sérelmet szenvedett kocsmáros túltehetette magát azon, hogy a szerbek az 1918-as impériumváltás után egy falfirkával finoman figyelmeztették: jobb, ha távozik az ő falurészükből. Ráadásul nem éppen pozitív szereplővel, a felesége által is disznónak nevezett²⁵ Szenci Bálinttal történt az eset: „a Kátyban, a szerbek között nyitottam kocsmát. A háború után elűztek onnan. Éjszakánként valaki hatalmas betűkkel felírta a kocsmá falára, hogy: »Beži Kurta, došao je Murta.« El kellett mennem a szerbek közül.”²⁶ (A kocsmáros később sem lesz rokonszenves figura: a magyar uralom közeledtének hírére rögtön békétlenkedni kezd: a szerbeket fenyegeti, majd belép a nyilaskeresztes pártba, később pedig az oroszokkal lesz jóban...) A kocsmáros a falfirkát olvasva értett a szóból, „önkéntes” távozásával nem adott okot arra, hogy bántalmazzák. Az ügynek lehet nacionalista felhangot is tulajdonítani, mert szerb felirat jelent meg egy magyar kocsmáros háza falán. Ám az eset értelmezhető pusztán gazdasági nyomásgyakorlásként is, tehát hogy nem vagy nem elsősorban nemzetisége miatt bírták távozásra a kocsmárost, hanem mert a többi környékbeli kocsmáros mint konkurenciától akart tőle megszabadulni, és erre csak alkalmat adott a hatalmi átrendeződéssel járó felfordulás.

A történetben szereplő „Beži Kurta, došao je Murta” falfirkának érdekes a szövege. A szó szerint ’Szaladj, Kurta, jön a Murta’-ként fordítható szöveg közkeletű értelme mindössze annyi, mint a magyar „az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz” közmondásnak. Csakugyan a hatalomátvétel gazdasági aspektusára utalhat a felirat, minthogy a „sjaši Kurta (da) uzjaši Murta” közmondással asszociálható. Utóbbi nyers fordítása az, hogy ’leszállt a lóról Kurta és fölszállt Murta’; szabadabban: ’ment az egyik rossz, és jött a másik’, magyar közmondással visszaadva tehát: „egyik kutya, másik eb”. A szállóige stilisztikai értékének érzékeltetése végett írom le, hogy talán arra a török időkből eredeztetett pikáns balkáni történetre megy vissza, amelyben egy Fatima nevű nő nem volt elégedett Murta nevű férje teljesítményével, ezért annak kapitányával, egy Kurta nevű pasával szűrte össze a levét. Az meglátogatta őt éjjel, és kiderült, hogy még kevésbé alkalmas a nő igényeinek eleget tenni. De közben a Murta nevű férj is megérkezett, aki először pisszenni sem mert, nehogy a kapitánya megor-

25 „- Bálint, te mit tennél velem, ha megcsálnálak? [...] - A dugóhúzó hegyével megpiszkálnám néhányszor az arcodat - mondta. - Képes volnál elcsúfítani? - kérdezte felháborodva Szenciné. - Csak egy kicsit - mondta álmos hangon Szenci Bálint. - De előbb megvernék vizes kötéllel. [...] - Megtenné ez a disznó.” Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 309.

26 Uo. 332.

roljon, ám Fatima észrevette, és rákiáltott a kudarcosan erőlködő pasára, hogy „szállj le Kurta, hogy fölszállhasson Murta...”²⁷

Beszédes, hogy a kocsmárosot fenyegető élek meglehetősen tompítva, de legalábbis alaposan becsomagolva jelennek meg a Szenci Bálint házfalára írt szövegben. Elképzelhető-e, hogy olyan szofisztikált módon küldjön el valakit melegebb éghajlatra a haragosa vagy a konkurense, hogy a „gyalázkodó” felirat megértetéshez ilyen háttérismeretekre legyen szükség? És hogy a felirat negatív tartalma mindössze annyi legyen, mint az „egyik kutya, másik eb” mondásnak? A finomkodást érzékelve arra következtethetünk, hogy a szöveg valószínűleg erős szépítés az átlagos balkáni falfirkastílushoz képest. A valóságos falfirkák ugyanis inkább például a kicsit nyersebb, de sokkal általánosabb „Mađari Smrt”, avagy „Smrt Mađarima” azaz „Halál a magyarokra” megfogalmazással szoktak élni. Ennek megfelelően a regénybeli szöveg például explicite is tartalmazhatott volna – miért is ne? – a kocsmárosra nézve halálos fenyegetést. Annál is inkább, mert Gion a rendszerváltás utáni *Mi történhet?* című szövegében arról ír, hogy a második világháború utáni hatalmi átrendeződéskor Jugoszláviában nem-hogy házfalra, de még településnév-táblára is képesek voltak olyat írni hivatalos elnevezésként, hogy Nadrljan: „Adorjában, miután a felszabadítók megtudták, hogy színmagyar falu, a háborgó vízbe gyilkoltak több száz embert, azután amolyan balkáni elméncséggel a helység nevét Nadrljanra változtatták, ami egészen nyers fordításban magyarul azt jelenti, hogy Ráb...szott.”²⁸ Gion tévesen tudta: a falunak a XVI. század óta adatolható neve a Nadirján²⁹ is, azt viszont pontosan tudta, hogy a helyiek a 1960–70-es években milyen heroikus erőfeszítéseket tettek a hivatalossá tett gyűnynev megváltoztatására: fent hivatkozott írásában is utalt rá. Ha tehát Gion a rendszerváltozás előtt másutt ennyire finomított a regényében szereplő falfirka megfogalmazásán, nyilván óvatosságból tette.

Hosszan írtam a fenti esetről, de a regényben a felszínen mégsem a szerb oldalról származó fenyegetettség volt az aktuálisan húsbavágó Szenci Bálint számára. A majdnem erőszakos cselekményekhez vezető, a tönkremenéssel is fenyegető veszélyt a saját maga által hangsúlyozottan magyarnak tartott kocsmáros számára az gerjesztette, hogy a szintén hangsúlyosan német kocsmáros: Stefi Krebs át akarta csábítani Szenci Bálint régi vendégeit a saját újonnan megnyitott kocsmájába: „házat építettem a magyar részen, és itt is maradtam a magyarok között. De innen most a svábok akarnak elúzni. Hát nem hagyom magam! Egy sváb kocsmáros nem fog engem kiúzni, és nem fog a magyarok nyakára

27 Köszönöm Kiss Éva szenttamási könyvtáros segítségét a szerb mondások magyar megfelelőinek megadásában, illetve Thomka Orsolya és családja segítségét a történet felkutatásában és fordításában!

28 Gion Nándor: *Mi történhet? = Mit jelent a tök alsó?* Bp., 2004, Noran, 47.

29 Papp György: *Adryan – Adorján – Nadrljan – Adorján = Adryantól Adorjánig*. Szerk. Papp György. Tóthfalu, 2003, Logos Grafikai Műhely, 21.

ülni. Én tisztességes magyar ember vagyok, és előbb jöttem ide, veletek együtt építettem fel a házamat, jogom van itt maradni. [...] [Rézi] a szabóollóval átment a Szenci-kocsmába. Az ollót a pultra csapta, és megkérdezte Szenci Bálinttól: – Mi bajod van neked a németekkel? – Veled nincs semmi bajom – mondta zavartan Szenci Bálint. – Tudod, hogy veled nem volt sohasem bajom. – Mi bajod van a németekkel? Szenci Bálint nyelt egyet, megpróbált higgadtan magyarázni. – Ide figyelj, Rézi. Engem a szerbek elűztek a Kátyból...”³⁰ Tehát a szerb–magyar helyett egy német–magyar konfliktus került előtérbe. Úgyannyira, hogy a korábbi szerb–magyar összetűzésről is csak az aktuális, sokkal súlyosabb német–magyar konfliktus keretében, az éppen ábrázolt szituációhoz képest mintegy mellékes visszautalásként olvasunk, arról is csak a nem egyértelműen kedvelt Szenci Bálint narrátori pozíciójából.

Az 1918-ban létrejött délszláv államból elmenekült, illetve elűzött 40.000 magyar,³¹ köztük a helyi magyar földbirtokos-, vezető- és értelmiségi réteg színe-java kiutasítására,³² vagy az újonnan bekebelezett Vajdaságban az adóknak Szerbián belül aránytalanul magasra srófolására, azaz arra, hogy „a vajdasági parasztok a szerbiai parasztok adójának hússzorosát fizették”,³³ természetesen még csak utalást sem találhatunk a rendszerváltozás előtti Gion-regényekben. De a szerbek tömeges betelepítéséről vagy a magyar oktatási rendszer és a kulturális intézmények drasztikus leépítéséről,³⁴ illetve a magyarok továbbtanulásának ellehetetlenítéséről³⁵ sem olvasunk. És nyíltan arról sem, hogy a Magyarországtól a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került területek lakóit milyen módon fosztották meg pénzvagyonuk több mint felétől a dinár bevezetésekor, hiszen a kötelező átváltási árfolyam a reális fele sem volt. Ahogy a szerb történész is írja: „4 koronáért 1 dinár [...] az SzHSz Királyság azon állampolgárainak arcátlan kifosztását jelentette, akik a háború előtt a Száva és a Duna »túlso partján«, az Osztrák–Magyar Monarchia területén éltek.”³⁶ Ám erre mégiscsak van egy kis utalás, de kiforgatva, és az ügynek újból magyar–német ellentétté egyszerűsítésével, illetve azzá való transzponálásával. A nevezetes történetben ezt olvassuk: „a szenttamási magyarok nem bíztak a szerb dinárban. Szabadulni

30 Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 332–333.

31 Az 1910-es népszámlálás szerint 458 183, míg 1921-ben 392 078 magyar élt Dél-Magyarországnak azon a területén, ami – Horvátország kivételével – a délszláv államhoz került. L. bővebben: KEPECS József szerk.: *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Bp., 1998, Központ Statisztikai Hivatal, 11–16.

32 Vö. Janjetović, Zoran: A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = *Magyarország és a Balkán a XX. században*. Szerk. A. Sajti Enikő. Szeged, 2011, JATE Press, 25.

33 Boarov, Dimitrije: *Vajdaság politikai története*. Ford. NAGY Georgina. Újvidék, 2012, Forum, 126.

34 Janjetović, Zoran, i. m. 27.

35 Vö. Csuka János, i. m. 101; illetve Gion maga így reflektál majd erre a rendszerváltás után: „A húszéves szerb megszállás alatt Szenttamáson elfogytak az írástudó magyarok.” Gion Nándor: Ez a nap a miénk [1996–1997] = G. N.: *Latroknak...*, i. m. 475.

36 Boarov, Dimitrije, i. m. 126.

akartak a dinártól, és Stefi koronáért olcsón megvásárolta tőlük. – Kevés koronám volt – mondta szomorúan Stefi. – Ma már milliomos lehetnék. A feketicsi magyaroktól is felvásároltam volna a szerb pénzt.³⁷ A történet egyrészt finoman utal arra, amit a történelem lapjairól is tudunk, hogy a magyarok nem tudták elhinni, hogy az újonnan létrejött délszláv ország, amelynek határai közé kerültek, tartós marad, illetve erősen remélték, hogy a terület nagyon rövid időn belül visszatér Magyarországhoz.³⁸ Másrészt az idézet arra is jó példa, hogy az érzelmi viszonyulás is meghatározza egy pénznem értékét: a magyarok nem akarták elhinni-elfogadni az impériumváltást, ezért a szerb pénz nem ért nekik sokat. A legfontosabb viszont az, hogy azzal, hogy a sváb Stefi Krebs „megszabadította” a szenttamási magyarokat a dinártól, és a hamarosan az értékének a felére devalválódó koronát adta nekik cserébe, a magyarok nagyon rosszul jártak, a vállalkozó szellemű és gátlástalan német viszont meggazdagodott. Jellemző, hogy korábban Stefi apjának, Stefan Krebsnek is úgy sikerült megalapoznia családjá egészisztenciáját, hogy Johann Schank segítségével éppen egy magyar molnárt, „az öreg Lestárt” túrta ki a vízimalomból, akinek a helyére őt vették fel.³⁹ Eme gazdasági történetek tanulsága a hasonló zsákutcákat sokszor megjárt magyarok számára egyrészt az, hogy érzelmi alapon nem szabad gazdasági vagy politikai következményekkel járó döntést hozni, hanem a realitást teljes mértékben elfogadva, azzal számot vetve kell üzletelni, vagy ami rokon ezzel: politizálni. Másrészt az egyén gazdasági sikeréhez nagyban hozzájárulhat nemzeti(ségi) közösségének összetartása is.

Ennek remek példáját adják az aktuális hatalomhoz mindig kitűnően alkalmazkodó, ugyanakkor összetartó vajdasági szlovák evangélikusok. Ők az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, 1921-ben szembehelyezkedtek a németek, a magyarok és a szlovénok tervével, amely egy egységes jugoszláviai evangélikus egyház létrehozására irányult, és saját nemzeti egyházat alapítottak, hogy önálló és tiszta szláv felekezetként jobban érvényesíthessék érdekeiket az újonnan kialakult délszláv államban.⁴⁰ 1941-ben viszont – a németekkel szemben, akik ekkor nemzetiségi alapon önállósultak – „a volt jugoszláviai szlovák egyházmegye teljes egészében visszatért a régi bányai egyházkerület keretei közé.”⁴¹ A háború után pedig olyan püspököt választottak, aki részt vett a partizánmozgalomban, így olyan kedvezményeket tudott biztosítani a lelkeszei szá-

37 Gion Nándor: *Rózsaméz* [1976] = G. N.: *Latroknak...*, i. m. 227.

38 Vö. Csuka János, i. m. 41.

39 Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 57–58.

40 Dolinszky Gábor: *Élve meghalni hagyni: Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában-Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig*. Bp., 2004, Evangélikus Hittudományi Egyetem, Egyháztörténeti Tanszék, diplomamunka, 18.

41 Tóth Ágnes: *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése, 1941–1945 = Bennünk élő múltjaink: Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk. Papp Richárd – Szarka László. Zenta, 2008, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 429.

mára, amilyenekre a többi felekezet papjai nem is gondolhattak.⁴² Hogy Gion ismerte volna a szlovák evangélikusok helyezkedési ügyességét, nem valószínű, de az igen, hogy ha ismerte volna, akkor nem vetette volna meg őket érte. Hiszen a rendszerváltás utáni regényeiben, amikor már szabadon tehetne, ő maga is hasonló túlélési taktikát mutatott be, mint a kommunizmusban élő kisebbségi magyarok által követendőt.⁴³

Visszatérve a *Rózsamézre*, a fennálló renddel kapcsolatos nyílt kritikát általában csak német szereplők fogalmazhatnak meg. Ám a jugoszláv közigazgatással kapcsolatos leglesújtóbb véleményhez még ravaszabb narráció járul a regényben. A kritikát maga a szerb közigazgatás embere, az utálatos csendőrfőnök, Karagić mondja ki mentegetőzve, ráadásul úgy, hogy ő maga más szerbeket idéz. Karagić, akit megvesztegethetőséggel vádolnak (egyébként az olvasottak alapján tudjuk, hogy teljes joggal), maga vallja be Török Ádámnak, hogy „sok mindenben ügyetlenek vagyunk még. De hát fiatal ország vagyunk.”⁴⁴ A szerb csendőr mondja el, hogy a szintén szerb gazda, a Prágában és Budapesten iskolázott Đorđe Belić „dicsérte a Csehszlovák Köztársaságot, azt mondta, az is fiatal ország, de bezzeg ott rend volt kezdettől fogva. De ez még hagyján. Az Osztrák–Magyar Monarchiát is dicsérte. A Monarchia idején mindössze négy csendőr volt Szenttamáson, mondta, és mégis példás rend uralkodott. Most meglopás, rablás mindenfelé. Mi pedig itt ülünk, egymásba ér a farkunk, és csak ügyetlenkedünk, nem csinálunk semmit. [...] És a főnököm is könnyen beszél. Ő is lármázott a minap, hogy rengeteg panasz fut be hozzá. Meg hogy a községházán is azt mondják, ügyetlenek vagyunk.”⁴⁵ Đorđe Belić, bár szerb, részben a régi világ embere, hiszen Monarchia szerte tanult. Utóbbi iránti nosztalgiája magyaroztatul és esetleg mentségül szolgálhat kritikájához. Az viszont, hogy Csehszlovákiát is pozitív példaként hozza fel, nagyobb súlyt ad a szavainak. Ráadásul tudjuk róla azt is, hogy emberséges a munkásaival, még a magyarokkal is,⁴⁶ ami az olvasók előtt hitelesíti a véleményét. Az is súlyt ad szavainak, hogy a helyi újságban cikkezve is vállalja a véleményét a községi elöljárók korruptségével kapcsolatban, hiszen „azt írta róluk, hogy megvesztegethetők. [...] Đorđe tanult ember, és igazságszerető. De egy Paja Šivački nevű képviselő válaszolt neki az újságban, megfenyegette, hogy bepereli becsületsértésért. – Beperelte? – Beperelte. De a bíróságon kibékültek.”⁴⁷ Az, hogy Đorđe Belić a meg-

42 Dolinszky Árpád (1949–2012) vajdasági evangélikus püspök szóbeli közlése nyomán.

43 Alaposabb kifejtése Kurcz Á. I.: Nyíltan, de mértéktartóan: Szókimondás és irónia Gion Nándor rendszerváltás utáni prózájában = *Kortárs*, 2016. január, 83; ill. példák a művekből: Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*, i. m. 657, ill. 696.

44 Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 258.

45 Uo.

46 Đorđe Belić kölcsönadja szekerét a magyar munkásainak, akik el akarnak költözni tőle, beengedi a magyar méhészt aratás után a kertjébe stb. Ki is mondják róla: „Ő a legrendesebb gazda, akinél eddig dolgoztunk [...] Tényleg ő a legrendesebb gazda.” Uo. 323–324.

47 Uo. 330.

vádolt községi képviselővel végül mégis kibékült a bíróságon, tanulságosan mutatja, hogy a teljes igazság érvényre juttatásánál azért számára is fontosabb a lojalitása a délszláv államhoz, amit ezek szerint szerbként mégis inkább a sajátjának érez, mint az Osztrák–Magyar Monarchiát. Utóbbi mozzanat is a nemzeti összetartás fontosságára hívhatja fel a figyelmet. Akárcsak azok a történetek, amelyekben visszataszítóan van ábrázolva az, ahogy a Krebs családot szétfeoszták a politikai véleménykülönbségek. Gion a német családon belüli széthúzás elrettentő példájával arra is emlékeztet, hogy a politika nem méltó arra, hogy az emberek legbelső családi-baráti szférájába beengedjék, mert ott romboló hatást fejthet ki.

Ha Karagić csendőrtiszt és Belić gazda történetében esetleg a csomagolás ellenére is erősnek lenne érezhető az a kritika, amit Gion a jugoszláv közigazgatásról közölt, arra az esetre is bebiztosította magát. Karagić ugyanis eleinte a magyar Török Ádámon, később a szintén magyar Kudlik Rezsőn keresztül bonyolítja zavaros üzleteit, amelyeknek legfurcsább része, hogy Török Ádám Magyarországra hajt lovakat,⁴⁸ amiért cserébe Karagić Szenttamáson huny neki szemet afölött, hogy Gallai Istvánnal és Krebs Stefivel lopott búzát hordat el egy uszályról. Először is tehát Karagić ügyletében magyarok és németek is haszonélvezőkként vesznek részt. Másrészt pedig a lopott búza, illetve a lopott lovak ellenértéke – kissé nyakatekert módon – magyarországi orgazdán, és nyilván több más gyanús cserekapcsolaton keresztül jut vissza Karagić-hoz. Az üzlet magyarországi szála a magyarországi közigazgatás korrupció voltára, illetve a két ország államapparátusának a korrupcióban való összefonódására való utalásként is értelmezhető. Tehát relativizálja mindazt, amit fentebb a szerb közigazgatás élősködő voltáról megtudtunk. Ha így van, akkor – legalábbis nemzeti szempontból – támadhatatlanná válik mindaz, amit Gion a szerb tisztviselők megvesztegethetőségéről írt.

A fenti ügyletben is részt vevő Kudlik Rezső érdekesen megformált karakter. Gion egy másik alakjával, a teljes egészében kitalált Váry Jánossal, az öntelt és fennsőbbes földesúrral szemben ő részben egy létező személy, Kuszli Dezső⁴⁹ boltos tulajdonságaiból lett megformálva, és úgy kellett Gion regényébe, mint egy falat kenyér. Mire is? Arra, hogy ne csak a földbirtokosok, hanem a nem mindig tisztességesen gazdagodó vállalkozók között is legyen legalább egy magyar szereplő. Hogyha például – az egyébként rokonszenvesnek ábrázolt – zsidó Mindzsa mama,⁵⁰ a sváb Stefi és a szerb Milački a gazdasági válság alatt

48 Uo. 210.

49 Horváth Futó Hargita: *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Újvidék, 2012, Bölcsészettudományi Kar, 96.

50 Mindzsa mama, avagy ahogy a szenttamásiaktól tudjuk: Epstein Etel jó házinéni, aki elnézi, ha nem fizetik időben a lakbért, ami ráadásul nála alacsonyabb, mint másnál; segít a szülésnél, sőt Faragó Anica életét is megmenti, amikor Rézi meg akarja bosszulni, hogy a férje vele csalta meg. *Földvásárlásról I.*: Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 334.

rosszhiszeműen: éppen az adósság-elengedési törvény meghozatala előtt fölvásárolja a szorult helyzetben levő parasztok földjeit, akkor legyen közöttük egy magyar vállalkozó is, akin majd Török Ádám elégtételt vehet. Mert az még a mindig fejfel a falnak menő, igazáért elvileg bárkivel szemben kiálló Török Ádámnak sem jut eszébe, hogy például a szerb Milačkitól követelje családjá földjének valódi ellenértékét. Még akkor sem, ha Milački másfélszer több földet csalt ki Törökektől, mint Kudlik boltos.⁵¹ Hiszen a történet idején szerb uralom van, és ezt még Török Ádám is tiszteletben tartja; annyiban legalábbis, hogy ekkor kizárólag a magyar boltostól veszi el azt, ami a kizsarolt földért a családjának „jár”. Arra, hogy Milačkitól is visszakerje a részét, rögtön gondol majd a magyar uralom visszatértekor, ám erre természetesen csak a rendszerváltás után megírt *Ez a nap a miénkben* kerülhetett sor.⁵² „Minden fordulatnál ezt a néhány napot kell kihasználni. Kár, hogy nem volt egy szerb társam, amikor a szerb katonaság vonult be hozzánk” – olvassuk még az 1976-os regényben – „Vele akkor a magyar gazdák-tól kérttem volna ki a részemet.”⁵³ – Na, persze! Magyarok rovására elkövetett ilyen nyílt atrocitásról nem véletlenül nincs – mert a regény megírásának idején nem is lehetett! – szó 1918-ban vagy bármikor a szerb uralom idején.⁵⁴

Ha Kudlik Rezső alakmintája létező személy volt is, és ha esetleg voltak is zavaros ügyletei, az mégis érdekes, hogy éppen Kudlik az, akin Gion a katolikus templomba járás szokását bemutatta: „Vasárnaponként [...] a hosszú meggyfa szipka eltűnt a szájából, a kék kötenyt a szögére akasztotta, ünneplőruhába öltözött, és méltóságteljesen elsétált a katolikus templomba nagymisére. A második vagy harmadik padosorban szokott ülni, mindjárt az apácák mögött.”⁵⁵ Nyilván azért kellett templomos emberként ábrázolni Kudlikot, mert a római katolikus identitás Gion egész életművében hangsúlyosan a magyarsággal kapcsolódik össze. Így a szereplőt egyértelműen a katolikus magyarok és nem például a zsidók közé számítjuk. Attól még, hogy Kudlik esetében Gion magasabb szempontok érdekében fel is áldozta egy magyar szereplő becsületét, fő célja a magyarság múltjának tisztázása volt, amint az például magyar szereplőinek a kommunista mozgalomban való részvételéből, illetve kommunista meggyőződésük hangsúlyozásából is kitűnik.

Nagyon erős, bizonyára a negatív előítéletek kialakulásához vezető kategorizálási reflexek⁵⁶ meglétére utal a Gion által ábrázolt világban, hogy a nemze-

51 Uo. 339.

52 Vö. Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*, i. m. 464–465.

53 Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 444.

54 L. részletesebben: Kurcz Á. I.: A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában = *Forrás*, 2015/3, 50–59.

55 Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 243.

56 „A negatív előítélet [...] ellenséges attitűd valamilyen társadalmi, vallási, nemzetiségi stb. csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információikból származó általánosításokon, sztereotípiákon alapul. A sztereotipizálás eredményeként az adott csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, függetlenül attól, hogy a valóságban meny-

tiségi jelzők gyakran a szereplők nevei mellett szerepelnek. Még ebben a soknemzetiségű világban sem volna feltétlenül indokolt az általános nemzetiségi skatulyázás. Gion regényeiben viszont az informális és a hivatalos közegben olyankor is elhangzik, hogy ki hová tartozik, amikor ez teljesen indifferens. Hogy milyen nemzetiségű személyekről van szó, a narrátor és a megszólaltatott szereplők nyelvében is jelölve van, holott az ismerősök közötti beszélgetésekben elvileg teljesen érdektelennek kéne lennie, hogy milyen nemzetiségű a szóba kerülő harmadik személy.⁵⁷ Annál is inkább, mert a közösség tagjai ezt jól tudják egymásról. De még a hatalomnak sem volna muszáj minden ügyet ilyen címkével ellátnia, hiszen például a kommunistaság gyanúja esetén elvileg fölösleges tudni, hogy szerb vagy magyar elvtársról van-e szó: „- A piszkos szerb kommunisták közül bizonyára ott volt Ilija Purac. [...] Stevan Mandić, ez is bizonyára ott volt. [...] Nézzük a magyarokat. Simonyik József... Véresszájú kommunista, szónokolt a nagygyűlésen. Aztán a nagy orrú Bata János... Adamkó Mátyás... - Ott voltak. [kiem.: K. Á.]”⁵⁸ Szenttamáson tehát mindig nemzetiségekben gondolkoznak, és – ha latensen is – minden nemzetiségi alapon megy: még az ingyenes házhelyet is e szempont szerint osztják: „A szegedi úti legelőn jobbára szerbeknek, a Koplalón pedig magyaroknak osztottak ki házhelyeket. A magyarokat egy nyájas, ősz hajú öregember jegyezte be a telekkönyvbe.”⁵⁹ Viszont a helyi körülményeket ismerő olvasó várakozásával szemben – Gion rendszerváltás előtti műveiben legalábbis – mindez nem a kisebbségek kárával történik: a hatalom által gyakorolt negatív diszkriminációra utaló jel nagyon kevés van vagy nincs is ezekben a művekben. (Vajon tényleg nincs, vagy csak nehéz észrevenni?) Egyetlen, a nagypolitika szempontjából mellékes esetben, ott is csak ironikus-humoros csomagolásban sejlik fel, hogy a hatalom helyi képviselőjének nem mindegy, hogy valaki milyen nemzetiségű Szenttamáson. A búzalopás történetében a csendőr ugyanis konkrétan azt kérdezi a rajtakapottaktól, hogy magyar, zsidó vagy sváb „gazemberekkel” áll-e szemben: „- Zsidó gazember – sziszegte Karagíc. – Nem vagyok zsidó – tiltakozott Stefi –, német vagyok. – Sváb gazember, mindegy – mondta Karagíc. Megkérdezte Gallai Istvántól: – Te is sváb gazember vagy? – Magyar vagyok – mondta Gallai István. – Magyar gazember. Mindegy.”⁶⁰ Gallai István és Krebs Stefi valóban lopta a búzát, s bár a hatalom sem volt tiszta, hiszen – mint fentebb olvastuk – sokáig önérdékből hunyt szemet, úgy érezzük, joga volt közbelépni. A történetben a Gallai

nyire különböznek e csoport tagjai egymástól.” Előítélet címszó = *Pedagógiai lexikon*. Szerk. Báthory Zoltán – Falus Iván. Bp., 1997, Keraban, I.

57 Pl.: „Török Ádám nem jött többé a Kálváriára. Egy éjszaka a Ferenc-csatornán ellopta valamelyik szerb halásznak a csónakját” vagy: „Ki ez a Munjin? – Egy gazdag szerb, akinek sok pénze van”. Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 216.

58 Uo. 426.

59 Uo. 298.

60 Uo. 253.

Istvánt és Krebs Stefit lefülelő csendőr humoros és önmagával szemben ironikus mondata („Te is sváb gazember vagy?”) mellett mégsem tekinthetünk el attól, hogy ez a kérdés arra világít rá, hogy vannak az országhoz alapvetően lojális és illojális népek. Ilyen kényes helyzetben azért fontos a törvényszegők nemzetisége a hatóság számára, mert tudni akarja, számíthat-e alattvalói hűségre az államhatalom iránt, azaz végső soron egy oldalon áll-e a törvényszegőkkel. Ha egy oldalon állnak, könnyen lehet, hogy „megbeszélhetik” a dolgot, ahogy például Đorđe Belić is kibékült az általa megvádolt képviselővel. Ha viszont az elkövetők alapvetően ellenségesek a hatalommal szemben, akkor annak törvényeit, illetve a végrehajtó szervet sem tisztelik eléggé, ezért „nevelő szándékkal” is szigorúbb elbánásban kell őket részesíteni. Megtudjuk tehát, hogy zsidó, magyar és német a hatalom szemében egykútya: egyik sem szláv, tehát egyik sem tekinthető lojálisnak. Ha lojális volna, vagy ha annak tartaná, talán másképp alakulnának az események a regényben...

A beolvadás és a kivándorlás az a két fő tényező, amely a délvidéki kisebbségek, különösen a magyarság számát több mint száz éve szinte folyamatosan apasztja. Erre a tendenciára utal a *Virágos katonában*, hogy a német Rézit az apja elküldte „Németországba, ahol rokonaik éltek”. Rézi aztán a rokonaival Amerikába ment tovább, ahol csak dolgozott és dolgozott, úgyannyira, hogy amikor visszajött, semmit nem tudott mesélni Amerikáról. A történet szó szerint idézett része minden bizonnyal olyan anakronizmus, amellyel Gion az 1960-as-70-es évek legfontosabb migrációs irányára, egyben saját kora legnagyobb nemzetfogyasztó problémájára: a németországi (illetve nyugat-európai, majd tengerentúli) munkavállalásra utalt.⁶¹ A bácskai németeknek ugyanis nem maradt semmi kapcsolatuk az óhazabeliekkel: némely délvidéki falvak éppen csak a XIX-XX. század fordulóján kezdték el felkutatni kibocsátó közösségeiket.⁶² Gion tehát Rézi esetével saját kora jelenségére is reflektálhatott, igyekezve lebeszélni a kitelepülésre készülő kortársait. A megingathatatlan tekintélyű Szentigaz is csupa rosszat jósol a Brazíliába készülő Török Istvánnak és Sándornak a *Virágos katonában*: „Mintha egy nagy, mocskos víz mélyén... alig világít... nem folyóvíz... nem tenger... ez a betegség... [...] Ne menjetek Brazíliába!”⁶³ És a Szentigaz jóslatai mind be is igazolódnak: „Miféle tenger meg napernyő! Életükben nem láttak napernyőt. Reggeltől estig fákat döntögetnek valami átkozott ingoványban. István nyakát megcsípte egy bogár, öklömnyi daganat nőtt rajta, ki kellett vágni. Sándor meg maláriás. Érted?”⁶⁴ Török Pál is hiába ment ki Franciaországba dolgozni: az onnan hazaadott pénzből vett 6 lánc földet elvitte a gazdasági válság...

61 A vajdasági magyarok kivándorlásához vö. Mirnics Károly: Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar kisebbség életében = *Híd*, 1970/1, 91-92.

62 Vö. pl. Bezzegh Alpár: Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán: Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója = *Világtörténet*, 2012/3-4, 257-287.

63 Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 69-70.

64 Uo. 98.

Sok ismeretlen vagy csak egy-két mondat erejéig feltűnő szereplő is külföldre, főként a tengerentúlra vándorol a regényekben, amint mellékes utalásokból kiderül: „[Rézi] együtt indult a Kálvária utcai Bezallókkal, akik Amerikába mentek. Münchenig velük utazott.”⁶⁵ Gallai István pedig így számol be egyik képzeletbeli útjáról: „Horváth Józsefet és a feleségét kísértem el a Kálvária utcától egészen Kanadáig.”⁶⁶ A búcsú percei mindig fájdalmasak, olyannyira, hogy Török Pálnak az állomásra kísérése például temetési menetre emlékeztet...⁶⁷ Talán a kivándorlás az a jelenség, amely sötét történelmi háttérként egészen az első világháborúig a leginkább beárnyékolja a cselekményt Gion tetralógiájában. Mert miközben Gallai István önfeledten citerázott a Kálvárián, addig aki „már nem reménykedett, az fogta cókókját, és *nekivágott a nagyvilágnak* [kiem. K. Á.]. Ilyenek is egyre többen voltak, minden hónapban eltűnt egy-egy család a Kálvária utcából, többnyire Amerikába vándoroltak ki”⁶⁸ – és a jelenség nyilván nem csak a Kálvária utcát érintette. A fenti idézet kurzivált része azáltal is utalhat a közösség illetékteleni fogyása miatti szomorúságra, hogy felsejlik benne egy Délvidék szerte ismert érzelmes marasztaló nóta néhány szava. Gachal János torontálvásárhelyi református lelkész, később bánáti püspök, 1944-es vértanú a két háború között kimondottan népnevelő céllal írta az alábbi dalt:

*Megfordítom kocsim rúdját, itt hagyom az ősi szülőföldet,
Ahol fájó keservében minden szív csak darabokra törhet;
Nekivágok a világnak, száz határát összejárom sorra:
Valahol majd nekem is jut egy szál rózsza vihar verte gyűrött kalapomra.*

*Bejártam a kerek földet, találtam is piros rózsát százat,
Tüzes borral, forró csókkal, altatták el bennem a honvágyat;
Mégsem tudták eloltani, oly hazug a nagyvilág, ha szép is;
Megfordítom kocsim rúdját: a kanyargó Tisza partján szebb a szenvedés is!*

– A fontosabb regényszereplőket Gion is mind hazahozza az emigrációból Szenttamásra, a kint maradást pedig a nemzeti lét végeként mutatja be: „– Mit láttál New Yorkban? – Egyszer találkoztam Janik Józseffel, aki már régen kivándorolt. [...] Évekig mosogatott különböző szállodákban, ő is meg a felesége is. De most már saját szállodájuk van, és alig tudnak magyarul.”⁶⁹ A két háború között talán lassult a kivándorlásnak a regényből következtethető mértéke, de lehet, hogy csak azért érezzük így, mert „a Zöld utcában azóta már megszokták, hogy az emberek elmennek külföldre”.⁷⁰ A negyvenes-ötvenes évek fordulóján

65 Uo. 134.

66 Uo. 96.

67 Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 233.

68 Gion Nándor: *Virágos katona*, i. m. 122.

69 Uo. 150.

70 Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 232.

játszódo *Angyali vigasság* is azzal ér véget, hogy a regény terét jelentő egy-két utcából „hat és fél család kivándorolt Ausztráliába”,⁷¹ a hatvanas évek végén játszódo *Testvérem, Joáb* egyik főszereplője, a kivándorolt Fehér Ló pedig Nyugat-Németországból tér haza látogatóba a regény idejére; de több más szereplő, köztük a főhős S. Tamás is beszél a „vészkijáratok” megteremtésének fontosságáról, azaz ő is a kivándorlás gondolatával foglalkozik.⁷² Hogy Gion a saját Budapestre költözését milyen önemésztő őszinteséggel ítélte meg, arra az alábbi idézet lehet példa: „Így hát ő is elküldte gyermekeit a határon túlra. Az egyik lánya elment Kaliforniába, a másik Szegedre, aztán a másik is elment Kaliforniába. Féltettük gyerekeinket, messzire küldtük őket, mások is ezt csinálták, és szépen elváltuk magunk alatt a faágot, amin ültünk. A magyarok nagyon-nagyon megfogyatkoztak a Vajdaságban. És eljöttem én is, egy kis szobából, egy kis asztal mellől egy szomorú jegenyefát nézegetek Budapesten, és nagybátyámra gondolok, meg a szép jegenyefasorra Szenttamás és Feketics között.”⁷³

A mezőgazdaság szocialista átszervezése idején a kivándorláshoz hasonló szomorú történelmi háttérként jelentkezik Gion műveiben a tanyarendszer felszámolása. A tanyáké, amelyek révén az emberek jobban kötődtek a földhöz, ahol így biztosabban megmaradt a magyarság, és ahol még a szerb anyák gyerekei is megtanultak magyarul.⁷⁴ Hiszen „egy-egy kisebbség fennmaradásának nemcsak az archaikusabb társadalmi szerkezet, de a településszerkezet is fontos tényezője”.⁷⁵ Gion a tanyapusztításra már egy 1975-ös novellájában, a második világháború után játszódo *Csillagok minden színben II.*-ben is reflektált, anakronisztikusan pedig talán már az 1920-as–30-as években játszódo *Rózsaméz*-ben is utalt rá, ahol arról olvasunk, hogy Gallai István a háza építéséhez egy lebontott tanyáról szerezte az összes faanyagot.⁷⁶ Viszont majd csak az 1997-es *Aranyat talált*-ban olvassuk egy szereplő leplezetlen véleményét a tanyarombolásról: „– Ki fognak nyújtóztatni. [...] Sürgősen veszelődj el valahol a tanyavilágban. – Ott már nem lehet elveszelődni – bosszankodott tovább Majoros Péter. – Ezek a disznók sorra lerombolják a tanyákat.”⁷⁷

71 Gion Nándor: *Az angyali vigasság* [1985] = G. N.: *Az angyali vigasság*. Bp., 2010, Noran Libro, 451.

72 Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* [1969] = G. N.: *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., 2008, Noran, 245.

73 Gion Nándor: *Nagybátyámról* [1994] = G. N.: *Véres patkányirtás...*, i. m. 36.

74 „Az anyjuk ugyan szerbül beszélt velük, de a környező tanyák gyerekeitől megtanultak magyarul.” Gion Nándor: *Aranyat talált*, i. m. 838.

75 Sajti Enikő: *A jugoszláviai magyarok 1945 után = Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*. Szerk. Lisztóczy László. Zürich–Eger, 1992, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 96.

76 „[Stefi] hallott a lebontott tanyáról, ahonnan aztán olcsón elhozatta a faanyagot, nemcsak a tetőszerkezetet, hanem az ajtókat, az ablakszárnyakat és feldarabolva egy kátrányos léckerítést is.” Gion Nándor: *Rózsaméz*, i. m. 300.

77 Gion Nándor: *Aranyat talált*, i. m. 859.